

Иван Чалъков

Благодаря. Аз имам три тези и моите данни обхващат един период, който не е до последната една година. Но тезата ми е, че и това, което сега става, трудно може да бъде разбрано без връщане назад. В България, за разлика от някои други югоизточни европейски страни – тези от първата вълна членове на ЕС, разграничението между организирана престъпност и държава за периода от 1989 г. досега е проблематично. Аз се опитвам да видя влиянието на организираната престъпност върху това, което наричаме автентично предприемачество, т.е. предприемачество, което не произлиза от средите на партийната номенклатура, която след малко ще дефинирам. Ще предложа един подход, който заимствах от американския изследовател Майкъл Шафър и който е приложен в Унгария от Бела Грешковиц. Това е така нареченият секторен подход към постсоциалистическия преход, който дава ресурс, според мен, да разберем кои сектори са по-податливи за инвазия от страна на организираната престъпност.

Ще започна с нещо, които сме говорили и друг път: за да разберем какво се случи в България, е важно разграничението между двете основни крила на комунистическата номенклатура, партийното и стопанското крило. Моят колега Андрей Бунджулов го определи като основно противоречие през целия период на социализма, в който доминираща е партийната номенклатура, тъй като тя държи основния ресурс в онова общество – контрола върху кадрите. Но в някои бивши социалистически страни, като Унгария например, в крайна сметка преходът беше проведен от стопанска номенклатура и там резултатът беше по-различен. Друг пример беше Чехия и някои други страни, където цялата партийна номенклатура беше повече или по-малко смачкана от идващите нови социални сили. В резултат на това, например, в Унгария през пролетта на 1989 г. 50-те най-големи и атрактивни предприятия се предлагат на инвеститори с ясен адрес, големи легитимни фирми, а не офшорки (така например още тогава от седемте завода на известната машиностроителна фирма “Чепел”, произвеждаща автобусите Икарус, два завода са продадени на големи американски фирми. А днес над половината от електротехническата продукция на Дженерал Електрик в Европа се произвежда в Унгария.). Там ресурсите на държавата са използвани в подкрепа на автентично предприемачество и легитимни чуждестранни инвеститори.

За разлика от Унгария у нас преходът бе осъществен от партийната номенклатура с цел конверсия на нейната политическа власт в икономическа и в този смисъл самият процес е нелегитимен в очите на широката общественост. Както гражданите, така и наблюдателите от чужбина не гледат с добро око, когато партийни секретари и ченгета тръгват да купуват предприятия. Това наложи механизма на посредниците, т.е. вкарването в икономиката на нови, в кавички, лица и използване на скрити, индиректни методи за контрол. Тези средства за контрол варират от специфични промени в законодателството (например от пролетта на 1990-г. отпускането на необезпечени кредити става административно нарушение, а не криминално престъпление, както дотогава), през полулегални средства като задържане/укриване на стокови активи изчакване повишаването на цените, до откровено криминални средства (пряк, силов натиск върху непокорни директори на предприятия и автентични предприемачи), като целта винаги е завладяването на най-атрактивните части от икономиката. Резултатът от всичко това беше фактическа деиндустриализация на страната и потискане на автентичното предприемачество. През 1990 и 1991 г. ние имаме по над 400 000 частни фирми годишно, откривани от граждани, които много скоро намаляват наполовина, а после и още повече - след първите кампании за силово застраховане, банковите фалити и т.н.

В презентацията посочвам пет черти на прехода, който пряко е свързан с този полулегален и силов натиск върху икономиката:

- Завладяване на получената формална самостоятелност финансовата система чрез доверени лица;
- Разрушаване на корпоративния сектор (ДСО) и налагане на твърд контрол върху директорите на държавните предприятия и тяхната експлоатация чрез т.нар. входно-изходна икономика;
- Недопускане на големи чужди инвестиции (става дума за западни корпоративни инвеститори, а не изнесени в чужбина местни капитали);
- Потискане на възникващите независими предприемачи от останалите социални групи чрез ограничаване техния достъп до капитали и чрез силовото им изтласкване от най-печелившите сектори;
- Контрол върху правната система чрез назначаване на доверени лица и чрез въвеждане на специфично законодателство, което под лозунга за “независимост” възпрепятства съдебната система от обществен контрол и отчетност за нейните действия

Тук посочвам 4 случки от ранния преход, като за мен най-симптоматична е една – когато в няколко интервюта получих информация за деня X, това е 14 май 1991 г. Тогава, ако си спомняте, правителството на Димитър Попов освободи цените и за някои стоки те се повишиха повече от 10 пъти. Оказа се, че месеци преди това складовете на едро с трайни стоки, като брашно, захар, олио и т.н., са били съзнателно изпразвани по един много организиран начин и укривани, след което се появяват отново в търговската мрежа. От тази разлика в цените се реализира една значителна част от първите капитали по съвсем легитимен начин. По същия начин България още през 80-те години въвежда двустепенна банкова система, появяват се първите търговски банки – Минералбанк, после Биохим, Електроника, Стройбанк и т.н.. Така че през 1988 г. ние имаме 7-8 търговски банки, които работят в тясна връзка с индустриалните структури в различни отрасли: електроника, биохимическа промишленост, строителство и т.н. Вместо тези банки да бъдат действително легитимирани и освободени от политическа опека, да се укрепят – те са единствените, чийто персонал тогава вече има специален опит в търговското банкиране, изведнъж на тяхно място правителството на Луканов създава 28 нови банки. Това става на мястото на клоновете на БНБ в окръжните градове, нямащи никакъв опит в търговското банкиране, но чиито директори са свикнали да изпълняват заповеди. Тъкмо тези банки стават канал за присвояване на финансовия ресурс на населението – както чрез самите тези нови търговски банки (да си спомним Добруджанска банка, петричката Бизнесбанк, Ямболската банка и т.н.), така и чрез системното им рефинансиране от страна на Централната банка и Държавната спестовна каса. Това сме го описали в нашата книга за прехода. Третият механизъм е натиска върху непокорните директори на предприятия след разрушаването на тогавашните корпоративни структури, т.нар. ДСО (Държавни стопански обединения). Тук практически идентична роля на силовия натиск на борците играе и “метлата на Подкрепа”, както се изрази един от интервюираните. От гледна точка на икономическите си последици, криминалният натиск върху автономните директори и “метлата на профсъюза „Подкрепа“ имат един и същи ефект. Просто за няколко години в най-печелившите предприятия директорите бяха подменени с послушни лица, които съдействаха за реализиране на целите на партийната номенклатура.

И накрая посочвам застраховането и прекия криминален терор като средство за изтласкване на възникващите независими предприемачи. Тук ви давам само два примера, като единият е взет от пресата. Той е за една учителка по немски в столично училище, Едита Христова, която виждайки възможностите, които дават промените, започва бизнес с керамика и го развива много добре - открива верига от магазини в София, после в Плевен. През 1995 г. обаче върху нея започва “застрахователен натиск”, започват да ѝ искат все по-големи суми. След като отказва да се подчини на този натиск, синът ѝ е отвлечен и в крайна сметка семейството е принудено да заплати един изключително висок откуп. След този случай жената закрива бизнеса си и емигрира като гледачка на възрастни жени в Родос, Гърция. За способностите на Едита Христова говори фактът, че само за няколко години тя става една от най-известните българки на острова, издигайки се до управител на голям хотел, притежаван от семейството на една от гледаните възрастни жени. Тя изтегля семейство си в Родос, основава дружество на нашите сънародници... Другият случай е свързан с един директор на фирма в Карловско за розово масло. Той започва бизнеса си като през пролетта на 1990-та година заедно със сина си купува бензиностанцията на държавното автомобилно предприятие в Пазарджик, откъдето малко преди това е пенсиониран. Двамата много бързо успяват да направят верига от бензиностанции и печелят добре, но още в началото на 1991 са притиснати от силовите групировки и ги принуждават да продадат бизнеса си, като запазват само няколко бензиностанции. Тогава той инвестира спечелените пари в фабриката за розово масло, но там му се случва същото – този път не чрез силов натиск, но чрез натиск на бюрократични структури, контролирани от бившите кадри в София, които отказват да му дадат сертификат за износ на розово масло и той в един момент се озовава с 400 килограма масло на склад. А тогава цената е между 3 и 5 хиляди долара. В крайна сметка отново да пробие, макар и след няколко години ходене по мъките. Тезата ми е, че въпреки натиска има и автентични предприемачи, които успяват да оцелеят през тези години. Но на една голяма част от тях не им е позволено да се развият и са изтласкани от бизнеса. Сега за това, което е последната част на моята презентация. Ние можем да определим икономиката във всеки момент като нестабилно равновесие, в което контролът върху основните сектори е поделен между две групи актьори: автентични предприемачи и други легитимни, включително и чуждестранни инвеститори /а не офшорки/ и, от другата страна, различни сенчести структури. Има два принципа, които определят кои сектори са по-податливи на контрол от организираната престъпност. Първият принцип, според мен, е общото ниво на доходност. Колкото по-печеливш е секторът, толкова по-атрактивно е установяването на контрол върху дейците в него. Това са силно печеливши сектори като производство и търговия на масови потребителски стоки за местния пазар. И сектори, които имат относителни конкурентни предимства на международния пазар, като металургия, тежка химия и др. И сектори в сферата на услугите, туризма и т.н. През 90-те години търговията на едро, например, вече е под контрола на хипер- и супермаркети и големите търговски вериги. Аз твърдя, че ако преходът беше станал през по-ранни години, примерно, ако социализмът беше разрушен по-рано, търговската мрежа би била изцяло под контрола на силови групировки и на партийни структури. Фактът, че в България влизат Била, Метро и Кауфман по някакъв начин ограничава, както виждаме, бизнеса на групировките. Една верига като Европа, например, създадена от ВИС-2 и за която се говори, че е още под контрола на полусенчестия сектор, тя не може да се наложи в голяма степен. Т.е. ние трябва да държим сметка и етапа, на което се случва това нещо. Вторият принцип е присъщ на самите сектори и на естествената му способност за съпротива към силов контрол. Аз тука използвам метафората за олигополните пазари,

т.е. с високи входни бариери и където е много трудно да проникнат нови играчи. Защото сенчестият бизнес също може да се разглежда като навлизаш в бизнеса играч и ако той иска да навлезе в специфични сектори като електрониката, например, това ще изисква особени умения от тези, които се занимават с този бизнес. Тука сме посочили няколко сектора, предимно с нискотехнологични продукти, без специална поддръжка, където заетите са предимно ниско квалифицирани работници, които е лесно да бъдат държани под контрол. Посочили сме и това, че при производството и търговията с масови потребителски стоки (тютюн, алкохол, петролни продукти, фармацевтични продукти, масови хранителни стоки, козметика, битова химия и консумативи и т.н.) съществуващите здравни и други стандарти могат да бъдат манипулирани чрез контрол върху сертификационните органи и съдебната система. Всъщност, какво остава за автентичното предприемачество? - Поне за 90-те години в България това бяха секторите с ниска доходност /например производството на обработени изделия или услуги с по-ниско търсене, сектори с ограничени възможности за експорт, сектори изискващи значителни инвестиции и постоянна и скъпа поддръжка, сектори с удължен цикъл на възпроизводство, и т.н./ и секторите с високи входни бариери - тези, в които самият производствен процес и спецификата на създаваните продукти и услуги предполагат специализирано знание, използват висококвалифициран труд и изискват сложни управленски умения. Това са и сектори където се налага квалифицирана поддръжка и обслужване, където доверието между производителя и неговите клиенти играе ключова роля. Шафер и Грешковиц, използвайки този метод, показват влиянието на доминиращите в дадена икономика сектори върху типа политическо устройство и държавността, която се настанява. Едно е, когато икономиката е доминирана от това, което Грешковиц нарича обувен и текстилен пояс на Европа /това са нашите страни от Югоизточна Европа - знаете че имаме износ на текстилни изделия за над 2 милиарда годишно/, и съвсем друго е когато икономиката е доминирана от по-високо технологични сектори като автомобилната промишленост, например. Т.е. доминирането на едни или други сектори затваря и отваря определени възможности за въздействие и за политически и силов контрол.

Това ми беше накратко тезата. Благодаря.